

ІСТОРИЧНА ПОЕТИКА

УДК 82.09.161.2

Олена Барабанова

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЧНОГО РУХУ: ТВОРЧІСТЬ МИХАЙЛА ПЕТРЕНКА

Робиться спроба комплексного аналізу філософсько-естетичного фундаменту творчості автора з урахуванням еволюційних процесів, які спостерігались в українському романтизмі на різних етапах його розвитку. Простежуються індивідуальні особливості творчості українського романтика першої половини ХІХ ст. Михайла Петренка, визначається місце його творчості в контексті українського романтизму ХІХ ст.

Ключові слова: романтизм, рецепція, мотив, ліричний герой, жанр, категорія, М. Петренко.

Українська література ХІХ ст. надзвичайно багата самобутніми талантами, але далеко не всі вони відомі читачеві. Серед постатей, що заслуговують на особливу увагу, помітне місце посідає Михайло Петренко – автор низки яскравих ліричних творів, який найбільш повно реалізував своє обдарування в межах харківської романтичної школи. Він здобув широку популярність передусім як автор слів відомої пісні „Дивлюся на небо...”, однак загалом творча спадщина митця досі не стала об’єктом всебічного наукового осмислення. Зокрема, не було проведено окремого дослідження поезії М. Петренка з огляду на її романтичні ознаки та зв’язки з культурним і літературним контекстом першої половини ХІХ ст. Актуальність пропонованої роботи зумовлена недостатнім висвітленням у вітчизняному літературознавстві історії українського романтичного руху взагалі і творчого шляху М. Петренка зокрема. Спроба розглянути творчі засади поезії М. Петренка, акцентуючи увагу на окремих етапах становлення світоглядних та естетичних поглядів митця, особливо актуальна сьогодні – за умов зростання інтересу до українського літературно-мистецького життя ХІХ ст., його джерел та трансформацій на певних відтинках розвитку. Підхід до вивчення постаті М. Петренка, що передбачає залучення широкого контексту, дозволяє через аналіз окремих періодів функціонування вітчизняного романтизму скласти цілісне уявлення про значення творчої спадщини поета.

У зв’язку з цим важливе висвітлення процесу формування поглядів М. Петренка на художню творчість, зважаючи як на загальноєвропейські культурні чинники, що визначали специфіку романтизму, так і на

особливості суто української модифікації цього літературного напрямку. Комплексне дослідження доробку письменника передбачає осмислення творчості з урахуванням становлення митця, формування особливостей його індивідуального художнього досвіду.

Мета розвідки полягає у висвітленні творчої індивідуальності М. Петренка, розкритті особливостей його поетичного доробку в контексті українського письменства першої половини ХІХ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розглянути основні особливості осмислення національної картини світу у творчості українських романтиків, дослідити джерела літературно-естетичних поглядів М. Петренка, визначити та проаналізувати найбільш поширені романтичні теми й образи, що справили помітний вплив на становлення М. Петренка як письменника, висвітлити зв'язки поета з літературними попередниками й сучасниками.

Аналіз зародження й розвитку українського романтизму дає підстави стверджувати, що одним із його зачинателів було мистецьке угруповання „Харківська школа” [8, с. 45]. Серед молодих харківських поетів цікава постать Михайла Петренка, котрий свою літературну кар'єру почав і скінчив у харківських альманахах і після того, як припинилось видання „Южного русского сборника”, з новими друкованими творами не з'являвся (причини короткочасності поетичної кар'єри нам не відомі) [7, с. 55].

Творчість харківських романтиків у цілому та Михайла Петренка зокрема була предметом уваги багатьох критиків і дослідників. Серед найбільш помітних варто згадати дослідження К. Шептія, І. Айзенштока, П. Жура, П. Сапухіна, Б. Ткаченка, О. Борзенка, І. Богданової, Л. Хавкіної, О. Свириденко, І. Овчаренка, А. Шамрая, О. Добровольського, а також журналістські розвідки В. Скакуна, В. Дудченка та інших.

Насамперед слід говорити про Петренка як про поета. Уже його дебютні романтичні твори засвідчили про появу в українській літературі митця, чия творчість віддзеркалювала тогочасні інтелектуально-естетичні пошуки європейського мистецтва. Зрештою, більшістю дослідників протягом кількох наступних десятиріч Михайло Петренко характеризується доволі суб'єктивно й упереджено, що свідчило, про відсутність професійного незаангажованого аналізу українського романтизму.

Вітчизняний романтизм, що від початку свого виникнення певний час функціонував скоріше як послідовник європейського романтизму, а не як повноцінний літературний напрямок, згодом знаходив усе нових і нових прихильників. Одним із таких прихильників став Михайло Петренко, але його романтизм відзначався чітко вираженими фольклорно-національними традиціями.

Уже на першому етапі романтизм Петренка – це мистецтво, спрямоване на „філософію життя”, на філософські концепції, які успішно культивувала вся багатовікова історія української національної культури. Водночас на його творчість, зокрема на діалектику розвитку особистості,

вплинули романтичні погляди видатних європейських філософів: Гегеля, Новалиса, Руссо, Шеллінга та Гердера.

Зміна романтичної тематики поезій М. Петренка була спричинена зміною обставин життя самого поета. Його від'їзд до Лебедин, майже повна культурна ізоляція, відірваність від унормованого літературно-мистецького процесу, а відтак – відсутність організаційної мистецької діяльності зумовили зміщення уваги поета із суспільних пошуків на внутрішній ліричний самоаналіз.

Лебединський період у житті та творчості Петренка позначений створенням цілого ряду напружених, психологічно забарвлених поетичних циклів, що стали безперечними вершинними здобутками української романтичної поезії.

Романтичність бачення світу, спираючись на традиції новітньої європейської поезії того часу дозволили Петренкові виробити власну, ні на кого не схожу, ліричну інтонацію, притаманну його поетичним циклам. Поезія Петренка цього періоду сповнена культурологічними, філософськими темами й мотивами.

Творчість українських поетів-романтиків кінця 20-х – початку 40-х рр. XIX ст. становить важливий етап української літератури, тому закономірною є велика кількість критичних розвідок і літературознавчих праць, які стосуються цього періоду. Одночасно з появою друком романтичних творів харківських авторів з'являються рецензії, статті, монографії, присвячені як окремим поезіям і проблемам, так і різним аспектам життя і творчості письменників. На загальній спрямованості досліджень, їх методології завжди відбивались суспільно-культурні особливості часу написання. Цей етап у житті М. Петренка збігається з неоднозначним періодом у становленні українського романтизму. Молодий поет не тільки намагався наслідувати своїх видатних учителів, але й відповідати віянням часу, що вдалося йому сповна. За характеристикою М. Костомарова, „Петренко, бідний студент, родом з Ізюмського уїзду, молода людина меланхолійної вдачі, що майже завжди у своїх віршах звертався до рідних місць та родинних відносин” [2, с. 80].

На період початку поетичної творчості М. Петренка припадають літературні дебюти двох українських письменників – Гребінки і Забіли. Євген Гребінка, на думку його сучасників, – найкращий байкар в українськiм письменствi. У байках Є. Гребінки колоритно відображено природу України, побут і звичаї українського народу. Гребінка глибоко знав українську народну мову, добре володів нею. Поет-байкар часто і влучно вживав народні фразеологічні звороти, метафори, що посилює реалістичність його байок. Романтичні мотиви у творчості Євгена Гребінки можна простежити, зокрема, в ліричних поезіях та прозових передмовах і післямовах до альманаху „Ластівка”, де подаються здебільшого сентиментально-ідилічні картини сільського життя.

Ровесником М. Петренка у творчому становленні був В. Забіла, чий літературний дебют припадає на кінець 30-х років XIX ст. Невеликий за обсягом творчий доробок, опублікований у Гребінчиній „Ластівці” (1841), найімовірніше не міг справити відчутного впливу на становлення

творчих смаків М. Петренка, однак мотиви журби, горя, нещасливої долі, зумовлені, головню, особистим нещасливим коханням, відображають загальні тенденції тогочасного романтичного письма. Сучасники поета відзначали глибокий і щирий ліризм віршів В. Забіли, а близькість до народнопісенної творчості зробили дві його поезії – „Гуде вітер вельми в полі...” та „Не шебечи, соловейко...” – по праву народними.

До попередників М. Петренка з огляду на дух і спосіб писання треба зарахувати групу, репрезентовану А. Метлинським і тими письменниками, чії твори увійшли до п'яти томів „Южного русского сборника”, виданих у Харкові 1848 р.

Амросій Метлинський, тоді доцент Харківського університету, розпочав свою поетичну діяльність збіркою віршів „Думи і пісні та ще дещо”, виданою в Харкові у 1839 р., а закінчив думками і піснями, вміщеними в „Южнорусском сборнике”. У своїх віршах А. Метлинський намагається „попасти в тон новочасних романтиків, переносючи романтичні мотиви на український ґрунт” [6, с. 271]. Поет ідеалізує гетьманщину, козацьку старшину, висловлює тугу за тими часами; його твори пройняті християнсько-містичними настроями, і водночас у них звучить примирення з дійсністю.

Зі становленням романтизму тісно пов'язана художня творчість М. Костомарова, яка не могла не вплинути на молодого студента М. Петренка. У перших поезіях М. Костомарова простежуються характерні для раннього романтизму мотиви ідеалізації старовини, журливі, песимістичні настрої. Костомаров критикував окремі явища сучасної йому дійсності, мріючи про справедливіші суспільні взаємини, які можуть бути засновані на принципах християнської моралі. У творах на історичну тематику також простежуються романтичні настрої М. Костомарова: письменник зображував історичне минуле з ідеалістичних позицій.

Прагнення українських письменників початку ХІХ ст. піднести українську поезію на високий рівень часто супроводжувалося намаганням наслідувати чужонародних авторів. Так, третій і четвертий томи „Зборника” А. Метлинського містять дві поеми Михайла Макаровського – „Наталя” і „Гарасько”. Обидві – наслідування відомих „Hermann und Dorothea” Гете та „Кавказский пленник” Пушкіна.

Не уникнув тогочасного впливу на українське письменство російських поетів і М. Петренко.

На віршах Петренка певною мірою позначився вплив ліричних поезій Лермонтова. На це вказує, зокрема, епіграф до першого надрукованого вірша „Недоля” („Дивлюсь я на небо...”), взятий із поезії Лермонтова.

Чимало спільного у вірші Петренка „Вечір” („Схилившись на руку, дивлюсь я...”) з поезією Лермонтова „Выхожу один я на дорогу...”.

Сучасники зазначали, що поезія Петренка формувалася під впливом цього російського поета, але вплив цей не слід перебільшувати. Про це писав ще М. Петров: „При несомненном подражании Лермонтову поэзия

Петренка отличается еще более грустным тоном; поэт постоянно о чем-то вздыхает и порывается от земли к небу” [5, с. 245].

Вірш Петренка „Вечірній дзвін” є вільним переспівом однойменного твору російського поета Козлова.

Важливою для становлення творчої особистості молодого ще автора була його участь у Харківському літературному гуртку Ізмаїла Срезневського, де зосередилась харківська літературна молодь [2]. Михайло Петренко починає відвідувати гурток наприкінці 30-х рр. Охоплені романтичним ентузіазмом, молоді літератори спілкувались і листувались, висловлюючи своє розуміння романтизму як царства мрій, повідомляли один одному про свої плани щодо вивчення народної поезії, народного побуту й життя. Однак романтики не збагнули справжніх соціально-історичних потреб українського народу. Ліризм більшості у 30-40-х рр. не відзначався великою широтою життєвої спостережливості та ідейних проблем. Лише Тарас Шевченко по-новому осмислив трагічні долі ліричних героїв, підкреслюючи соціальну нерівність у суспільстві. Прізвище Петренка було назване серед інших у доповідній царю Миколі I, де мова йшла про революційні ідеї, які народжувались і розвивались особливо в Харківському університеті, через твори, написані українською мовою.

Ще студентом М. Петренко спілкувався з видатними людьми свого часу: М. Костомаровим, П. Гулаком-Артемівським, І. Срезневським, Л. Боровиковським, О. Шпигоцьким, О. Євцьким, І. Розковшенком. Таке оточення позитивно вплинуло на розквіт таланту поета. Він особливо зблизився з родиною поета-пісняра Степана Писаревського (псевдонім – Стецько Шереперя), автора пісні „Де ти бродиш, моя доле?”. Саме Петренко разом із Писаревським утворили літературно-драматичний гурток в Основі, що поблизу Харкова. Вони уславилися концертами не лише в Основі, а й у самому Харкові. Петренко читав власні вірші, які тепло сприймали слухачі. Саме звідси, із самодіяльної сцени, полинула слава Петренка, незабаром почали з’являтися його вірші в альманахах „Молодик”, „Южный русский сборник”, „Сніп”.

Твори не пройшли непомітно для громадськості, їх гідно оцінили визначні люди того часу. Наприклад, викладач Харківського університету А.Л. Метлинський у 1840 р. зауважував: „...поет істинний, не рівня нам, студент бідний, без роду й племені, такий собі Петренко” [4, с. 112]. Відомий історик і письменник М.І. Костомаров писав: „...ліричні вірші Петренка пройняті почуттями” [3, с. 287]. Критик А.М. Тихорський спостеріг, що у віршах М. Петренка наявні „ліризм і висока емоційність, сама поезія співає ці думки” [1, с. 19].

Зібрав чимало матеріалів про Петренка, високо оцінив його творчість поет-революціонер П.А. Грабовський.

Про неабиякий талант поета свідчить жанрово-тематичне розмаїття, в якому працював Петренко-романтик: це біографічний вірш „Батьківська могила”, триптих „Небо” („Дивлюсь я на небо”), вірші про кохання „Тебе не стане в сих місцях”, „Туди мої очі, туди моя думка”, „Як в смерки вечірній дзвін”, „Минулися мої ходи”, вірші „Весна”, „Гей, Іване, пора”,

„Там, в степу, за Самарью”, „Ходить хвиля по Осколу”, цикл „Слов’янськ”, поема „Іван Кучерявий” тощо. Окрім цих творів, ним написана п’еса „Панська любов”, про яку письменник П. Кореницький сповіщав поетові-романтику О. Корсуну: „...п’еса очень хорошая, занимательная”. В „Южном русском сборнике” повідомлялося, що М. Петренко „написал еще оперу, нигде не напечатанную” [5, с. 98].

Провідні мотиви поезії М. Петренка типові для романтиків: туга за рідним краєм, сирітство, прагнення відірватися від земної непривітної „буденщини”, поринути у „високості”, пізнати красу всесвіту.

Автор відходить від сентиментальних традицій, робить спробу вийти за межі народної пісні, а також романсу, „побудованого на пісенних традиціях”, намагається створити новий образ, використовує неординарні синтаксичні конструкції, звертається до нових стилістичних традицій. Семантична своєрідність вирізняє романтичні ідеї Петренка-романтика з-поміж ідей інших романтиків ХІХ століття.

1. *Забіла В.М., Петренко М.М.* Поезії. – К.: Рад. письменник, 1960. – 215 с.
2. *Зеров М.К.* Лекції з історії української літератури: 1798–1870. – Оквиль: Мозаїка, 1977. – 271 с.
3. *Костомаров М.І.* Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // Костомаров М.І. Слов’янська міфологія: Вибр. праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – С. 280-296.
4. *Метлинський А.Л.* Заметки относительно южнорусского языка // Харківська школа романтиків: У 3 т. – Х.: Держвидав України, 1930. – Т. 2. – С. 105-115.
5. *Петров Н.И.* Очерки истории украинской литературы XIX столетия. – К., 1994. – 473 с.
6. *Франко І.Я.* Попередники Шевченка // Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. / Упорядкували І.П. Скрипник, П.М. Сіренко. – К.: Рад. школа, 1961. – Т. 2: Література першої половини ХІХ ст. – С. 279-272.
7. *Шамрай А.* „Запорожская старина” І. Срезневського як історико-літературний факт // Харківська школа романтиків: У 3 т. – Х.: Держвидав України, 1930. – Т. 1. – С. 51-74.
8. *Шамрай А.* Мотиви “національної туги” в творчості І. Галки та А.Могили // Харківська школа романтиків: У 3 т. – Х.: Держвидав України, 1930. – Т. 2. – С. 5-46.

Summary

The article analyses the individual feature of the creative work of the Ukrainian romanticist of the first half of the 19th century, Michael Petrenko. The fiction originality of M. Petrenko’s poetry is defined, the typological and historical and comparative methods of investigation are used.

It is made the attempt of the complex analysis of the philosophical and aesthetic fundamentals of the author’s creative work with the account of the evolution process that may be viewed in the Ukrainian romanticism at the different stages of its development.

Key words: romanticism, reception, motive, lyrical character (hero), genre, category.